

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Rima
BERTAŠAVIČIŪTĖ

„Tapatybės nustatymas“:
šiuolaikinė lietuvių eseistika
kaip sąmoningumo trajektorija

DAKTARO DISERTACIJOS SANTRAUKA

Humanitariniai mokslai,
filologija 04 H

VILNIUS 2018

Disertacija rengta 2011–2017 metais Vilniaus universitete.

Mokslinė vadovė:

prof. dr. Irina Melnikova (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

Gynimo taryba:

Pirmininkė – **doc. dr. Dalia Satkauskytė** (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H).

Nariai:

prof. dr. Natalija Arlauskaitė (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H);

prof. dr. Elena Baliutytė-Riliškienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H);

doc. dr. Linara Dovydaitytė (Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, menotyra 03 H);

dr. Rimantas Kmita (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H).

Disertacija bus ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2018 m. lapkričio mėn. 9 d. 15 val. Filologijos fakulteto K. Donelaičio auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 5, LT-01131, Vilnius, Lietuva.

Disertacijos santrauka išsiųsta 2018 m. spalio 9 d.

Disertaciją galima skaityti Vilniaus universiteto bibliotekoje, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekoje bei Vilniaus universiteto interneto svetainėje adresu: <http://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>.

VILNIAUS UNIVERSITETAS
INSTITUTE OF LITHUANIAN LITERATURE AND FOLKLORE

Rima
BERTAŠAVIČIŪTĖ

„A Case of Identity“:
Contemporary Lithuanian Essay

SUMMARY OF DOCTORAL DISSERTATION

Humanities,
Philology 04 H

VILNIUS 2018

The doctoral dissertation was written at Vilnius University in 2011–2017.

Academic supervisor:

prof. dr. Irina Melnikova (Vilnius University, Humanities, Philology – 04 H).

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairwoman:

assoc. prof. dr. Dalia Satkauskytė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Philology – 04 H)

Members:

prof. dr. Natalija Arlauskaitė (Vilnius University, Humanities, Philology – 04 H);

prof. dr. Elena Baliutytė-Riliškienė (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Philology – 04 H);

assoc. prof. dr. Linara Dovydaitytė (Vytautas Magnus University, Humanities, Arts 03 H);

dr. Rimantas Kmita (Institute of Lithuanian Literature and Folklore, Humanities, Philology – 04 H).

The public defence of the dissertation will be held at a public session of the Dissertation Committee at 3 pm on 9 November, 2018, at Room Kristijono Donelaičio at the Faculty of Philology, Vilnius University. Address: 5 Universiteto str., LT-01131, Vilnius, Lithuania.

The summary of the dissertation was sent to the relevant institutions on 9 October, 2018.

The dissertation is available at the libraries of Vilnius University and Institute of Lithuanian literature and folklore and at the website of Vilnius University: <http://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>.

“A CASE OF IDENTITY”:
CONTEMPORARY LITHUANIAN ESSAY

SUMMARY

Introduction

The given dissertation is centered around the genre of the essay that, during the last three decades, has gained significant prevalence in Lithuanian culture. The research presented here was fuelled by many interrelated questions, all of them driven by some unspecified wonder as to why a genre that is generally known as “peripheral” or “liminal” has enjoyed such acclaim. Moreover, most of the literary scholarship also exhibited a certain confusion regarding the situation, attributing the genre’s success to a certain *Zeitgeist* or the universal character of the problems the texts bring to light. And while every new essayistic title is usually greeted with pleasure in cultural circles, a coherent study that would encompass different essayistic texts (or essayistic practices in other media than literature) is yet to be written.

All these observations operate under a premise that the contemporary Lithuanian essay reflects a certain worldview that, difficult though it may be to put to words, is already at work in the artistic imagination.

This research has also made use of an insight by Vytautas Kavolis that the texts written in the first person usually reflect changes in a given state of culture. Therefore the essay is believed to carry evident marks of various dominant cultural identities prevalent in a given culture at a given time.

This thesis operates upon the wish to define the main qualities of the self-perception manifest in this kind of texts. Being as they are highly embedded in the society, they receive significant acclaim from “professional” and “casual” readers. It is at those people that the given research is aimed at, as its **main goal** is to define the main features of the cultural identities manifest in the contemporary Lithuanian essay

thereby sketching a wider shift in the collective consciousness. Since, as Hayden White claims, narrative transforms knowledge into text which then becomes a metacode for the mankind, transferring data on the shared reality, **the object of the research** constitutes of the narrative structure of the essays, its coherence and/or gaps.

This wide aim in turn redraws the margins of the object of this research, such as to encompass material created in various media. Thus the **material of the research** consists of the texts created in the period of 1990–2018, in Lithuania, that share the voice (both verbal and visual) of the first-person. This pertains to the literary essay and the photoessay, since they are the only ones bearing the generic title either in print or in the library catalogues. (Meanwhile the essay film remains beyond the scope of this thesis (although the examples are numerous), as they are not identified as such, and attributing them to the generic field presents a methodological problem, if anything else.)

Another line divides the body of written texts into the literary essay and the so-called intellectual essay, which also remains aside for the time being. This choice might seem paradoxical at first, as these texts take the question of identity as their first and foremost concern, – and yet their position on that is quite clear and no literary analysis is required. Given their nature they are more convenient for a philosophical examination or discourse analysis. Meanwhile the literary essay weaves the autobiographical concern into thick narrative strands and manifests its own cultural identity, instead of merely talking about it. These particular manifestation and their sudden peak constitutes a significant cultural break of the end of the 20th–start of the 21st century.

The work on the essay as it stands today takes it that this break cannot be grasped nor evaluated if the texts are analysed one by one, or author by author (topic by topic etc.; I myself attempted at analysing the texts with the help of a single method, which took up several years of work and had virtually no results). Thus, the **research methodology** is sort of eclectic. I always focus on the precise point where the autobiographical meets the narrative, also taking notice of

where exactly the autobiographical takes place: whether it belongs to the content or the structure of the text. At first, I perform careful structuralistic-intertextual analysis, with an eye set for certain manifestations of the autobiographical: certain thickenings or ruptures in the narrative. They bring out various ways of how the narrative content affects its form, manifesting in signs of actual cultural identities.

In order to achieve the goal, the following **objectives** have been set.

1. Set up a toolkit for the analysis of narratives literary and visual, told in the first-person. (Defining the methodology, pt. I.2.)
2. Describe a particular form of consciousness: the set of the essayistic texts; determining the matrix of making-meaning. (Carrying out the research, pts. II–III.)
3. With the aid of select works in the analysis of culture, suggest a possible shift of consciousness marked by the outburst of the essayistic texts in the culture of Lithuania. (Drawing the conclusions, pt. Conclusions.)

Those objectives in one way or another articulate the boundaries of the autobiographical and help discuss the Lithuanian essay as an artistic practice obsessed with one's own relation towards one's past as well as one's place in the bigger picture of the art field. Which can also be rephrased as an attempt at constructing a Lithuanian cultural identity for end of 20th–start of 21st century.

The Conclusions provide a brief sketch of a reconstructed cultural identity. This mode of engaging with the essay–transcending the boundaries of a single media so as to focus on the cultural significance of the genre–constitutes the **novelty of the thesis**.

Thesis statements:

1. Texts of the Lithuanian essay can only be grouped and discussed together in regards to shared aspects of their

- narrative order rather than to their subject matter, as has been the usual practice in literary scholarship.
2. The cultural identities emerging from the essays of the latest period are defined by these qualities: finality (death), body, sensory experience, strive for forms of the communal.
  3. The visual essay of the given period is an integral part of the Lithuanian essay and ought to be included in general overviews of the genre as such.

Brief overview of the thesis

The thesis consists of three main parts. **Part one** (“Methodology”) is in turn divided into two chapters, the first of which provides a short overview of the definitions of the essay in the English-speaking countries, focusing in particular on the “father theory”. It has shaped the understanding of the essay for several centuries, tracing the history to two “founding fathers”, Michel de Montaigne and Francis Bacon. Under this theory nearly every essayist would be subjected to a long process of tracing similarities and influences in order to place him or her in one of the two “camps”. Only in the middle of the 20th century, together with post-modern destabilizing the subject, this theory has lost its footing in favour of new theories of the emancipatory power of the genre.

The “father theory” has also been a distant influence on a number of the Lithuanian definitions of the genre. Many of the schemes do rely on a general presumption that the essayists can be divided into schools or traditions, usually according to the subject matter of their texts. Those schemes are usually illustrative at the very best, and apart from that provide no real way to better understand how the genre works.

The second chapter of the first part addresses the problem from another angle. Here I describe three concepts that, combined together, help to ascertain how the essay genre works in a given culture

(Lithuanian) and in a given text. For that, I have chosen an approach combining cultural studies (the concept of “identity”), sociology of literature (the concept of “consciousness”), and a mixture of literature and history-based perspective on how the structure of a text conveys individual and collective experience (the concept of “narrative”). These concepts help analyse texts themselves (their narrative “texture”), then, distinguish a more general cultural processes at work (the cultural identity manifesting in them), and then place them in a wider, cultural context (the history of consciousness).

Parts two and three respectively address the Lithuanian essay in literature and photography. **Part two** consists of three chapters, which represent a large body of Lithuanian literary essays. Here, I analysed their narrative structure, and according to its qualities the essays fell into three general trends.

The first, and one of the best known, part of the essays tend to exhibit a narrative that is warped by fragments of other texts (“intertextual”). Intertextuality at the first glance provides a structural framework for one’s various experiences, yet after a careful reading it is impossible not to see another shared feature of these essays: they all revolve around a general anxiety relating the finality of life (essayists Giedra Radvilavičiūtė, Alfonsas Andriuškevičius and Rimvydas Stankevičius). In this light the phenomenon of intertextuality acquires new layer of meaning: that of another world where the category of time is not so final. When viewed from the perspectives of Julia Kristeva and Roland Barthes, intertextuality itself becomes a metaphor of an endless conversation that extends immortality to all those present in it.

Meanwhile the second chapter of the second part presents texts that do not have an easy escape to a textual reality. Here, the narrative is usually disrupted by memories of other fragments of a very personal nature (essayists Regimantas Tamošaitis, Alfonsas Andriuškevičius, Sara Poisson, Donatas Petrošius, Paulina Pukytė, Sigitas Parulskis, Elvina Baužaitė). Those fragments stop the general flow of the story and, being all related in one way or another to bodily or sensory

experiences, bring this sensual reality to the forefront. Compared to the intertextual fragments, these actually have the opposite effect: they generate even more anxiety and at last make the narrator close in on himself or herself in a circle of endless body-generated disquiet. The relationship towards one's body, it seems, is a frail one, and much in need of further research across various cultural platforms.

The final chapter of the second part deals with the narratives that are seemingly smooth and run uninterrupted (essayists Rolandas Rastauskas, Renata Šerelytė, Ramūnas Čičelis, Julius Sasnauskas, Jurga Ivanauskaitė, Zita Čepaitė, Dalia Staponkutė, Donaldas Kajokas). At first glance they are free from internal conflict. Yet they all have a certain blockage which prevents the conflict and the personal experience from piling up: a genre masquerading as essay (a sermon, a prayer, a session of psychotherapy etc.), which effectively strengthens the narrative and closes all possible ruptures so that nothing gets out. Besides closing the gaps, the monolithic essays almost without exception have another shared feature: they rely on external metanarratives (be it academic knowledge or religious practices), so that any possible conflict in identity are resolved when identifying with the metanarrative.

Part three of the thesis discusses a genre that is scarce and barely recognized in Lithuanian culture,—the photo-essay. During the research I managed to find no more than 10 examples and they all are introduced.

The photo-essay is a genre manifests of which some trace to as early times as the invention of photography. The leading theoretician however is William J. T. Mitchell, who locates the genre in the 20th century and defines it as texts consisting of mixed media where photography and verbal language engage in a power struggle, as to which one is more fit to represent the reality (W. J. T. Mitchell, "Picture Theory"). Photo-essays usually consist of sets of photographs (they do not need to be a series) and a verbal narrative; they are used in the media as a more liberal form of photo reporting or as a teaching device. In Lithuania manifestations of the genre are rare but

nevertheless significant; the photo-essay, it seems, also takes part in the quest for experiments that the literary essay engages in. Moreover, the verbal narratives of Lithuanian photo-essays are usually authored by already famous essayists or writers of fiction. Therefore it can be regarded as an integral, albeit different in form, part of the genre.

The main issue that the Lithuanian photo-essay is concerned with is the political, or the interpersonal, level of self-understanding. Those texts mainly represent different examples of a visualised political identity (the main photo-essayists: Vaidotas Daunys&Vytautas Balčytis, Rolandas Rastauskas&Remigijus Treigys, Rolandas Rastauskas&Adas Sendrauskas, Zinas Kazėnas&Vincas Sruoginis). The first one demonstrates a total denunciation of self, bowing to the concepts perceived to be of higher nature, State and History. The cultural subject here functions as a chosen observer with a mission to spread the word to the people. The second represents a u-turn to individuality, to the point of only noticing out significant details that may have a personal meaning to the observer, with total disregard to any possibility of a wider context. This cultural stance actually represents an identity of a European citizen-cosmopolite who is capable of grasping bits and pieces of other narratives and appropriating them as one's own forms of consciousness. Finally, the third model represents an attempt at fashioning a national myth that would become an equal match to other national myths (as they are perceived). Contrary to the second model, it is way of speaking oriented solely towards some sort of universal meanings and symbols; it is an overt form of political rhetoric (yet also the most superficial one).

Conclusions

In carrying out this research, its textual material (forms of narrative) has turned out to be “material” in a twofold way. First, this medium inhibits the cultural processes that manifest themselves in certain modes of speech offering themselves for a literary analysis. Second,

these processes take up forms that imply a very material nature: withering, thickening, porousness, continuity. As Hayden White suggests, the narrative is an essential condition for general human experience, thus any changes in its structure are extremely significant. Into the human experience, they bring ruptures of existential nature.

Taking integrity as the grounding feature, the narrative in the Lithuanian essay works with it in three modes. In the first mode, it weaves together fragments of “own” and “alien” nature, where “alien” stories or their fragments (pieces of intertextual nature) affect the main narrative in certain way. They may complement or extend it, or, give it a second layer of meaning (a case in point is the intertextual irony that Umberto Eco described). In the second mode, the narrative presents itself in the form of a porous, ruptured structure, the gaps and holes of which may sometimes be filled with material of very personal nature. More often than not, they have few or no connections with the surrounding narrative. In the third mode, the narrative presents itself a monolithic structure with absolute continuity as its defining feature. These narrative forms have more general variants of cultural identities emerging through them.

The texts written in the first mode (“the intertextual”) often have “limit of life”, “death”, and “anxiety of finiteness”, as the grounding concept. Here, intertextuality becomes the means of overcoming anxiety: it allows one to rid oneself of a universal perspective, and experience one’s voice as one of the many. Moreover it brings closer that which is impossible to see in “real” life, that is the limits of one’s own existence. To paraphrase Clifford Geertz, it is as if one is living a single life, yet experiencing thousand. Intertextuality here is perceived in the sense of Julia Kristeva and Roland Barthes, as the abundance of voices and a synchronous “conversation” where no-one needs any explanations as to where each single voice comes from and what it wishes to convey. In this sense, intertextuality becomes a bridge towards an understanding that does not rely on a common denominator to perceive different voices; this understanding has multiplicity as its ground, an experience that does not have reduction as its prerequisite.

Meanwhile in the texts of the second type (“the personal”), the elements of different nature cannot coexist just as harmoniously. Those texts have body and corporeality as a shared theme, which very often is inseparable from a certain uncanny quality. The body here functions as an obstacle, a barrier to relationships with others; the body does not obey one’s will and, it would seem, has its own working agenda. Sometimes it consists of no working at all, so that the person becomes trapped in the body-prison. Distancing oneself from one’s own body results in a play of identification and dissociation: the body is simultaneously familiar and strange, at once transparent and completely incomprehensible, even horrific. In the texts analysed, it does not come to any horrific images or aberrations. However, the very play of dissociation and identification is what the self-irony, a very common trope used for own-body-related subjects, consists of. Which in turn makes quite a ghoulish image of the self as embodied being.

In fact almost any presence of a body or body-related imagery prevents the integrity of the text and causes even further disorder. At present, no coherent explanation for that offers itself, except for the possibility to take a step back and regard the phenomenon in a wider cultural context. What is easy to see at a glance is the peculiar tightness and tension these textual fragments seem to inhibit. In that, and in their relative isolation from the surrounding narrative, they invite comparison with the traumatic narratives and their distinctive connection to sensory experience (when relating traumatic events people often remember such details as smell, colour, or sound, anything that leaves imprint on the senses). The essay in particular invites comparison with the body of research in the psychology of cultural traumas, in particular the works carried out in Lithuania by Danutė Gailienė and Gražina Gudaitė. In this context, alienating oneself from one’s own body correlates with alienating oneself from a larger body—that of one’s community.

Finally, here stories of the third type (“the integral”) come to finish the picture up. Most of the texts that adhere to the rules of another genre (such as essays written as sermons, essays written as

prayer) are devoid both of any personal matter and of body, in fact: they campaign for renouncing death, body, corporeality (losing oneself in: prayer, sermon, oriental practices of self-denial). At the same time they establish a universal point of view, represented by some higher institute of knowledge or a transcendental entity. Identifying with such a higher power establishes an identity of clear-cut trajectories: moving along established guidelines and adhering to unquestionable principles.

Apparently the very same dynamics is characteristic of the Lithuanian photo-essay. Juxtaposing the photo-essayistic texts, one is aware of a certain tension between a demonstrative self-denial, in order to embed oneself in a larger, continuous narrative (in search of the lost body of one's community, perhaps?), and shutting oneself off, inside a circle made up of private memories that do not necessarily interconnect. A perfect means for this type of activity was coined in the late Soviet-period among the photographers. Photography scholar Agnė Narušytė has termed it "aesthetics of boredom". Its disciples would focus on the tiniest detail that had the capacity to tune out the grey, torturous daily life that was too much to endure in the late Soviet-era.

In the end, the Lithuanian essay seems to move in circles but still to come back to the roots. Experiencing oneself as a finite entity, one also experiences the finitude of the others, and in that one finds one's own community. Experiencing oneself as an embodied entity seems to disrupt any sense of community among people but also to would the sense of being at peace with oneself. Some sort of community can be found only when addressing a higher power (e. g. eternal principles); however, even this is hardly a communion between equals. It excludes anyone else and, speaking in Martin Buber's terms, represents a dialogue I–It, which is not really a dialogue, as it does not entail opening up, asking for response and giving one.

The search for community can be further inscribed into various paradigms of thought. Into studies of cultural traumas, as a symptom or a consequence. Into psychology or philosophy of dialogue—as a

wish for an equal, authentic relationship. Into socio-cultural research—as a commentary on the Post-Soviet space of culture. However, in the context of this thesis, it is important to continue reflecting on how these findings relate to other cultural practices (other genres, activities). Also, to what extent the contemporary Lithuanian essay is really an important document for future historians of consciousness.

„TAPATYBĖS NUSTATYMAS“:
ŠIUOLAIKINĖ LIETUVIŲ ESEISTIKA
KAIP SĄMONINGUMO TRAJEKTORIJA

SANTRAUKA

Šios disertacijos dėmesio centre – esė žanras, užimantis svarbią vietą šiuolaikinėje Lietuvos literatūroje. Pagrindinis, o sykiu ir „buitiškiausias“ klausimas, motyvuojantis tyrimą, susijęs su bendru pastebėjimu, kokią didelę šiuo metu rašomos ir publikuojamos lietuvių literatūros dalį sudaro eseistika. Visos to neatsakymo ir turbūt neatsakomo klausimo variacijos visada prasideda „kodėl“. Tekstai, kurie paprastai nebūna populiarūs, lietuvių literatūroje gan ilgai buvo „ant bangos“ (kodėl?). Jie skaitomi ir profesionaliųjų, ir neprofesionaliųjų skaitytojų, o tai liudija, kad kažkokiu būdu sugeba atsiliiepti skirtingus skaitymo lūkesčius (kodėl?). Lietuvių literatūros istorijose bet kokios pastabos atrodo adekvačiausias tada, kai kalbama ne apie visą žanrą, bet apie keletą pasirinktų autorių, tad apibendrinti žanrą sunku (kodėl?). Beveik nekalbama apie kitokias esė praktikas (kitose medijose, kitomis kalbomis), nors jų esama (kodėl?). Šie ir panašūs „kodėl“ sueina draugėn į prielaidą, jog šiuolaikinė eseistika atliepia tam tikrą pasaulėjautą, kuri galbūt dar sunkiai artikuluojama, tačiau jau egzistuoja meninėje vaizduotėje.

Sekant Vytauto Kavolio įžvalga, kad pirmojo asmens tekstai – o tokia ir yra eseistika – iškalbingai liudija kultūros būklę, kultūrinę savivoką, čia eseistika tyrinėjama kaip saviti kultūrinės tapatybės ženklai ar paliudijimai. Disertacijos tyrimą motyvuoja noras suprasti, kokį savęs suvokimą perteikia tekstai apie save – ypač tokie, kurie plačiai rezonuoja kultūroje, taigi yra artimi daugeliui jos vartotojų. Todėl jo **tikslas**: *ištyrus esė žanro tekstus ir juose veikiančias kultūrinės tapatybės formas, apibūdinti tekstuose liudijamą kolektyvinio sąmoningumo poslinkį*. Kadangi, anot Haydeno White'o žinojimą išversti į pasakymą pasakojimas – bendras metakodas žmonijai, „kurio pagrindu gali būti perduodama transkultūrinė

informacija apie bendrai išgyvenamos tikrovės prigimtį“, tai ir **tyrimo objektu** tampa būtent eseistinio pasakojimo struktūra – jo vientisumas ir (arba) pertrūkiai – ir tai, koki turinį ji komunikuoja.

Kadangi tikslas numano tarpdiscipliniškumą, **tyrimo metodologija** kiek eklektiška, tačiau jai esminė – sociokritinė nuostata. Atspirties tašku, aptariant tekstus, tampa savita autobiografiškumo ir pasakojimo jungtis ir klausimas, kur konkrečiai pasakojime atsiranda autobiografiškumas, t. y. kalbėjimas apie save – ar tai tik turinio, ar ir struktūros ypatumas. Todėl, pirmiausia atliekant struktūralistinę ir intertekstinę esė analizę, dėmesį stengiamasi kreipti ne tiek į bendrąsias tekstų struktūras, bet į tai, kas suprantama kaip saviti autobiografiškumo raiškos elementai – pasakojimo sutankėjimai ar pertrūkiai. Bandytas užčiuopti bendresnius savęs suvokimo modelius – tai žingsnis nuo teksto prie konteksto, šiuo atveju – prie kavoliškai suprantamos literatūros ir kultūros sociologijos, į kurią įeina ir kultūrinės psichologijos prielaidos.

Dėl plačiai nusibrėžto tikslo, **tyrimo medžiaga** išsiplečia ir peržengia vieno meno ribas – tai *konkretaus laikotarpio (1990–2018) Lietuvoje sukurta grožinė eseistika, tekstai, kuriuose pasakojama pirmuoju asmeniu (tiek literatūrinės, tiek vizualiosios esė)*. Siekiant išlaikyti tyrimą sveiko proto ir apimties ribose, daroma išlyga: tiriama tik literatūrinė eseistika ir fotoeseistika – kitaip tariant, tekstai, kurie yra įvardyti (leidinyje, katalogavimo sistemose ar, išimtiniais atvejais, kritikoje) kaip esė. (Kino eseistikos tekstai, nors jų Lietuvoje yra gan nemažai, nėra identifikuojami būtent kaip kino esė – jie vadinami subjektyviąja dokumentika, menine dokumentika, videomenu ar dar kitaip; jų priskyrimo (ar nepriskyrimo) eseistikai klausimas yra ne vien nominalus dalykas, bet ir metodologinė problema, peržengianti šio tyrimo ribas.) Be to, renkamasi tyrinėti grožinę eseistiką ir atsiribojama nuo vadinamosios intelektualinės (Leonido Donskio, Tomo Venclovos, Vytauto Radžvilo, Andriaus Užkalnio, kai kurių Gintaro Beresnevičiaus tekstų ir kt.), išimtį kartais padarant Mindaugo Kvietkausko esė rinkiniui kaip tarpiniam variantui. Toks pasirinkimas gali atrodyti paradoksalus: būtent minėtųjų autorių tekstuose tapatybės

problema svarstoma tiesiogiai ir atvirai. Tačiau šie tekstai yra gana aiškūs ir be literatūrinio tyrimo – jie tinkamesni būti filosofinės ar diskurso analizės objektu, o štai grožinės eseistikos tekstai, autobiografiškumą įpinantys į pasakojimą, ne svarsto apie tapatybę ar savo vietą kultūroje, o ją liudija. Kalbant apie literatūros procesą, jo kismą, būtent šių tekstų išpopuliarėjimas yra svarbus XX a. pabaigos–XXI a. 1 dešimtmečio kultūrinis lūžis.

Tikslui pasiekti išsikeliami šie darbo **uždaviniai**:

1. Nusibrėžti tokias metodologines gaires pirmojo asmens literatūrinių ir vizualiųjų pasakojimų tyrimui, kurios leistų peržengti įprastos tekstocentrinės analizės ribas (apibrėžti metodologiją).
2. Aprašyti konkrečią sąmoningumo struktūrą – eseistikos tekstų korpusą; išskirti ir interpretuoti pagrindines jo reikšmių ašis (atlikti tyrimą).
3. Remiantis atsirinktais lietuvių ir pasaulio kultūros tyrimais, pateikti siūlymą, kokį sąmoningumo poslinkį galėtų liudyti eseistinių tekstų suklestėjimas šiuolaikinėje Lietuvos kultūroje (suformuluoti apibendrinimus).

Visa tai atliepia autobiografiškumo ir jo ribų klausimą, rūpintį ir literatūriniais tekstams, ir galiausiai leidžia visą lietuvių eseistiką – tiek literatūrinę, tiek vizualiąją – aptarti kaip menines praktikas, skirtingais būdais kalbančias apie tuos pačius dalykus – santykį su asmenine ir istorine praeitimi, savo vietą meniniame bei visuomeniniame lauke. Arba dar kitaip – apie bandymą rasti, arba susikonstruoti, XX–XXI a. sandūros lietuvių kultūrinę tapatybę. Šios tapatybės eskizas, išryškėjęs iš atlikto tyrimo, pateikiamas disertacijos išvados. Toks eseistikos tyrimas – atliekamas peržengiant vieno meno ribas ir išryškinant kultūrinę žanro reikšmę – yra pagrindinis darbo naujumo aspektas.

Šie darbo aspektai nulemia tris jo **ginamuosius teiginius**:

1. Lietuvių eseistikoje tekstus suartina ne tematika, o pasakojimo sandaros bendrumai (konkretus turinys sukimba su konkrečiu pasakojimo ypatumu ir yra per jį atpažįstamas).
2. Nepriklausomybės metų lietuvių eseistikoje pasirodančioms kultūrinėms tapatybėms būdingi tokie dėmenys kaip žmogaus baigtinumas (mirtis), kūnas ir kūniškumas, juslinė patirtis, taip pat – nuolatinis bendrumo siekis.
3. Aptariamo laikotarpio Lietuvos vizualioji eseistika yra integrali eseistikos dalis, kurią būtina aptarti tiriant lietuviškosios esė žanrą.

Išvados

Šioje disertacijoje pirmą kartą Lietuvos kultūros tyrimuose apimta labai didelė populiaraus šiuolaikinės lietuvių literatūros žanro – eseistikos – dalis bei savita jos atmaina kitoje medijoje – nedidelis, bet įdomus lietuviškosios fotoeseistikos laukas. Siekiant ne tik pakomentuoti tekstų struktūrą ar bendrąsias vietas, bet ir atrasti per autobiografinio pobūdžio žanrą pasirodančius kultūrinės savivokos dėmenis, teoriniu atspirties tašku pasirinktos kelios prielaidos iš Vytauto Kavolio sociologijos. Pagrindinė jų ta, kad autobiografinių tekstų pagausėjimas kultūroje liudija kolektyvinio sąmoningumo pokyčius. Jų ir buvo bandoma ieškoti tyrinėjant tekstus, ir galiausiai keletas jų, manoma, rasta.

Šiuolaikinė literatūrinė lietuvių eseistika (1990–iki dabar, 2018) apima minimum pusantro šimto rinkinių. Su tokio dydžio korpusu pirmiausia buvo bandoma, kiek įmanoma, susipažinti, o tada – atsirinkti reikšmingus tekstus ir reikšmingas vietas. Skaitant šias knygas pasimatė, kad lietuvių eseistiką beveik be išimties grindžia pasakojimas, o ne samprotavimas, kaip būtų labiau klasikinėje esė. Tad eseistinio pasakojimo struktūra – jo vientisumas ir (arba) pertrūčiai – ir tai, kokį turinį ji komunikuoja, tapo disertacijos tyrimo objektu. Tai pakoregavo tyrimo medžiagą: tolesnei analizei atsirinkti

daugiausia tie tekstai, kurių pasakojimo struktūra atrodė svarbi ar iškalbinga, bet ne tie, kurie būtų gražiausi estetinė, artimiausi idėjų ar svarbiausi poveikio prasme. Dauguma pasirinktų tekstų net nelabai ką turi bendra tarpusavyje – tik sudaro, kavoliškai tariant, atsitiktinai arba ne sumirgėjusią konsteliaciją. Šia prasme tyrimas toli gražu nėra baigtinis – eseistinio pasakojimo struktūros aprašymą galima toliau plėsti ir tikslinti kitais pavyzdžiais.

Žvelgiant vientisumo aspektu, literatūrinės lietuvių eseistikos pasakojimas veikia trimis pavidalais: 1) kaip „savos“ ir „svetimos“ medžiagos audinys, kur kiti pasakojimai ar jų fragmentai įsiterpia į pasakojimą ir su juo kontaktuoja – papildo, pratęsia, suteikia antrąjį sluoksnį (pavyzdžiui, intertekstinės ironijos), 2) kaip akyta struktūra-audinys, kurio išskydimus užpildo labai asmeniški dalykai, nuosekliai taip ir nesusijungiantys su bendru viso teksto pasakojimu, 3) kaip nepadalyta, monolitinė ir vientisa struktūra. Šie trys pasakojimo pavidalai perduoda turinius, kurie leidžia kalbėti apie bendresnius per juos išryškėjančius kultūrinių tapatybių variantus.

Tekstuose, kurių pasakojimo ryškiausias bruožas – įvairaus pobūdžio intertekstualumas, bendrąja struktūruojančia idėja dažnai tampa gyvenimo riba, mirtis, nerimas dėl baigtinumo ir jo įveikimas. Intertekstualumas – priemonė šį nerimą įveikti: jis leidžia atsakyti universalios perspektyvos, suvokti savo balsą kaip ribotą, vieną iš daugelio balsų ir tampa savotišku vaistu nuo nežinomybės, nes leidžia pamatyti tai, kas „tikrame“ gyvenime dažniausiai neįmanoma, – savo egzistencijos ribas. Perfrazuojant Cliffordą Geertzą – nors gyveni tik vieną gyvenimą, bet gali patirti ir tūkstančius. Intertekstualumas, čia suvoktinas Julios Kristevos ir Roland'o Barthes'o prasme – kaip daugybės balsų gausmas ir bendrą „pokalbis“, kuriame nėra būtina aiškintis kiekvieno balso kilmės ir reikšmės, leidžia pasiekti supratimą, kuriam nereikia bendro vardiklio, kuris grįstas daugybiškumu kaip į atskirus elementus neredukuojama patirtimi.

Priešingai, tekstuose, kuriuose pasakojimą pertraukia asmeniški dalykai, paskirybės pasirodo kaip sunkiai subendrinamos, sunkiai paklūstančios bendrajai struktūrai. Tiems tekstams daugiau mažiau

bendra kūno ir kūniškumo tema, kurią labai dažnai nuspalvina buitiškai suvokiamas neįaukumas ir froidiškai suvokiama neįauka. Pirma, kūnas iškyka kaip neįaukus ir kliudantis, tampan kliuviniu megzti santykį su kitais žmonėmis; jis nepaklūsta valiai, veikia pagal kartais visai neaiškius dėsnius (arba neveikia), tarsi būtų visai nepažini, pusiau savarankiška esatis. Antra, toks atsitolinimas nuo nuosavo kūno sukuria asociacijos ir disociacijos žaismą: jis gali būti regimas kaip tuo pat metu ir savas, ir svetimas, ir pažįstamas bei aiškus, ir visai nesuvokiamas, šiurpinantis. Eseiistikoje tai neįgyja radikalčiai šiurpinančios išraiškos, tačiau būtent toks nuolatinis atsitapatinimo ir susitapatinimo judesys grindžia autoironiją, kuri praktiškai visuomet pasitelkiama kalbant apie save kaip apie kūnišką būtybę.

Apskritai dėmesys kūnui neleidžia kurti vientiso teksto ir išfragmentuoja mintį, įsiterpia į ją tarpusavyje nesujungiamais gabalais. To paaiškinti nėra kaip – galima nebent kuriuo nors būdu interpretuoti platesniame kultūriniame kontekste. Pats tokių įsiterpiančių fragmentų uždarumas, jų sąlyginis atskirumas nuo pasakojimo, į kurį įsiterpia, atliepia teorinėje dalyje minėtą trauminių pasakojimų specifiką ir skatina gręžtis į kultūrinių traumų psichologiją, konkrečiai – į Lietuvoje ją tyrinėjančių Danutės Gailienės ir Gražinos Gudaitės darbus. Šiame kontekste susvetimėjimo su savo kūnu ženklus galima skaityti ir kaip ženklus, liudijančius susvetimėjimą su bendruomeniškumu.

Galiausiai, žvelgiant iš šios perspektyvos, čia pat prisišlieja ir pasakojimai, pasižymintys vientisumu. Daugumą tekstų, kuriuos nuo asmeniškumo nutolina pasitelktas kitas žanras – uždaros struktūros garantas, jungia bendras siekis atsižadėti mirties ir kūniškumo (malda, pamokslas, rytietišką savęs atsižadėjimo praktiką). Sykiu juose steigiama universalus žvilgsnis instancija – specialaus žinojimo arba transcendentinė. Identifikuojantis su šia perspektyva ar į ją kreipiantis prisiimama tapatybė, kuriai priklauso aiški trajektorija: judama pagal tam tikras gaires, siekiama išpildyti amžinąsias tiesas ar tiesiog jas išlaikyti tvarias.

Atrodo, kad tokie pat judesiai atsiskleidžia ir lietuviškoje fotoeseistikoje, nors ir kitomis priemonėmis. Tarpusavyje gretinant fotoeseistikos tekstus, kurie šiaip jau sukurti gan skirtingu metu ir skirtinguose kontekstuose, nuolatos justi įtampa tarp demonstratyvaus savęs atsižadėjimo, siekiant prisiimti didesnę, vientisą naratyvą (taigi – ieškant bendrumo), ir užsidarymo savyje, beveik nekuriant jokių pasakojimų, tik sukantis tarp nuosavų aliuzijų ir prisiminimų, nepabaigiamai nurodančių vienas į kitą. Priemone tai daryti tampa dar sovietmečiu išryškėjusi tendencija – nuobodulio estetika, kurios vaizdinių repertuare pirmajame plane visada atsidurdavo smulkios detalės, mikrovaizdai, turintys priversti išgyventi pilką ir monotonišką kasdienybę arba leidžiantys įžvelgti autentiškesnę santykį su ja, tam tikrą pertrūkį, kitos tikrovės buvimą visai čia pat – lyg ji būtų „ranka pasiekama“.

Tad galiausiai lietuvių eseistika pasirodo kaip žanras, kuriame judama prie skirtingų dalykų, bet ieškoma, atrodo, vis to paties. Patiriant savo baigtinumą, sykiu patiriamas ir kitų baigtinumas, ir taip atrandama bendrystė. Patiriant save kaip kūną, toji bendrystė sužeidžiama – ne tik bendrystė su kitais ar su bendruomene kaip kolektyviniu kūnu, bet ir su savimi. Tam tikra bendrystės forma atrandama nebent su aukštesniais už save dalykais (amžinomis tiesomis), bet ir tuomet tai ne kolektyvinė, o labiau dviejų bendrystė, daugiau niekam neprieinama ir, kalbant buberiškais terminais, liekanti Aš–Tai ribose – nelygiaverčiame dialoge, kur nėra atsiveriama ar sulaukiama atsako.

Šias paieškas toliau galima įrašyti į skirtingas paradigmas: tiek į kultūrinių traumų tyrimus – kaip simptomą ar pasekmę, tiek į psichologiją ar dialogo filosofiją – kaip lygiaverčio, autentiško santykio, atsivėrimo siekį, tiek į sociokultūrinius apmąstymus – kaip pastabas apie posovietinę kultūrinę erdvę. Tačiau šio tyrimo kontekste svarbiausia būtų toliau mąstyti apie tai, kiek šias išvadas atliepia kitų kultūrinių praktikų (žanrų, veiklų, nutylėjimų) tendencijos ir kiek iš tikrųjų pasitvirtina mintis, kad šiuolaikinė lietuvių eseistika yra svarbus dokumentas rašant naujus sąmoningumo istorijos tomelius.

MOKSLO STRAIPSNIAI DISERTACIJOS TEMA
PUBLICATIONS ON THE SUBJECT OF THE DISSERTATION

1. „The Lithuanian Essay: A Form of Misreading and A Case of Identity“, in: Sabine Coelsch-Foisner, Dorothea Flothow, Markus Oppolzer (eds.), *The Essay: Forms and Transformations*, Heidelberg: Winter, 2017, p. 333–347.
2. „Kino atminties muziejus: Deimanto Narkevičiaus paminklai“, *Politologija*, t. 69: *Politika ir medijos*, 2013, p. 133–153.
3. „Teksto kelionės po medijų šalis“, *Naujasis Židinys-Aidai*, nr. 4, 2013, p. 276–281.
4. „Du Giedros Radvilavičiūtės eseistikos siužetai“, *Colloquia*, t. 28, 2012, p. 114–132.
5. „Kalba, Giedra, *Siužetas*“, *Teksto slėpiniai*, t. 13, 2010, p. 101–118.

MOKSLINĖSE KONFERENCIJOSE SKAITYTI PRANEŠIMAI
DISERTACIJOS TEMA
PAPERS DELIVERED AT CONFERENCES ON THE SUBJECT
OF THE DISSERTATION

1. 2018-09-20: „Cultural Landscapes in Motion: Eloquent Emptiness of the Lithuanian Photo-Essay“, seminaras *Cultural Landscapes in Central and Eastern Europe after World War II and the Collapse of Communism*, Academia Europaea, University of Wrocław (Poland).
2. 2016-07-02: „Lithuanian Essay Film“, vasaros mokykla *Screened Memories*, Centrinis Europos universitetas (Hungary).
3. 2016-05-13: „Gyvenimo pasakojimai šiuolaikinėje lietuvių eseistikoje: nuo sovietmečio prie estetizmo“, Viešasis seminaras *Už discipliną*, VU FLF (Lietuva).

4. 2015-06-06: „The Practices of Speaking of Oneself in a Post-Soviet World: Lithuanian essay“, konferencija *Ethics of Storytelling: Historical Imagination in Contemporary Literature, Media and Visual Arts*, University of Turku (Finland).
5. 2015-05-02: „The Essay Film in Post-Soviet Culture: Remembrance of Things (Not) Past“, konferencija *World Cinema and the Essay Film*, Centre for Film Aesthetics and Cultures, University of Reading (United Kingdom).
6. 2014-09-19: „Autobiografiškumo kaukė: ar galime tikėti lietuvių eseistais/-ėmis?“, Mokslinė jaunujų tyrėjų stovykla *Užuovėjos*, Lietuvių kalbos institutas (Lietuva).
7. 2014-01-16: „The Essay as a Genre? A Duel of Approaches: Genre Theory vs. Micro-history (Michel Foucault)“, konferencija *The Essay II: Forms and Transformations*, Universität Salzburg (Austria).
8. 2013-09-21: „Гетеротопии Вильнюса в современной литовской эссеистике“, konferencija *Вильнюс.: Гетеротопии*, VU FLF Rusų filologijos katedra (Lietuva).
9. 2013-06-01: „A Memory that Lotman Forgot?“, konferencija *Text and Audience. 5th Annual Juri Lotman Days at Tallinn University*, Tallinna Ülikool (Estonia).
10. 2013-05-17: „Ką daro ir ko nedaro žanriniai apibrėžimai: šiuolaikinės lietuvių eseistikos bėdos“, Mokslinė konferencija *Doktorantų agora: teorinės perspektyvos*, LLTI Šiuolaikinės literatūros skyrius, VU FLF A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras (Lietuva).
11. 2012-05-18: „Šiuolaikinės lietuvių eseistikos subjektas: savas ir svetimas“, Mokslinė konferencija *Doktorantų agora: tekstų analizės labirintai*, LLTI Šiuolaikinės literatūros skyrius, VU FLF A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras (Lietuva).

12. 2011-11-03: Diskusija apie lietuvių eseistiką (dalyvauja Giedra Radvilavičiūtė, Rima Bertašavičiūtė), LLTI Kritikų klubas (Lietuva).
13. 2011-03-10: „Giedros Radvilavičiūtės eseistika: vis dar be romano“, Viešasis Lyčių studijų centro seminaras, VU Lyčių studijų centras (Lietuva).
14. 2010-03-18: „*Siužetą siūlau nušauti*: Giedra Radvilavičiūtė ir keturi jos vyrai“, Mokslinė konferencija *Moterų rašymas: tradicija, interpretacijos, vizijos*, LLTI Šiuolaikinės literatūros skyrius (Lietuva).

Rima Bertašavičiūtė (g. 1985) Vilniaus universitete 2009 m. baigė lietuvių filologijos bakalauro studijas, 2011 m. ten pat baigė intermedialijų literatūros studijų magistrantūrą, 2011–2017 m. studijavo Vilniaus universiteto filologijos krypties doktorantūroje. 2016 m. sausio–kovo mėn. stažavosi Vienos Humanitarinių mokslų institute (Paulio Celano vardo vertimo stipendija). Dirba lietuvių kalbos redaktore, nuo 2018 m. yra leidyklos „Baltos lankos“ vyriausioji kalbos redaktorė.

Rima Bertašavičiūtė (b. 1985) graduated from Vilnius University in 2009 with a BA diploma in Lithuanian Philology and in 2011, with a MA diploma in Studies of Intermediality in Literature. She started PhD studies at Vilnius University in the same year. In 2016, she was awarded a Paul Celan scholarship for translators and spent 3 months at Institut für die Wissenschaften vom Menschen in Vienna. Since 2008 she has worked as a copy-editor (fiction, academic, issues of academic journals). From the early 2018 she has worked as a managing editor for the publishing house “Baltos lankos”.

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 1, LT-01513 Vilnius

El. p. info@leidykla.vu.lt

www.leidykla.vu.lt

Tiražas 30 egz.